

Dávid Géza:

A Dél-Dunántúl közigazgatása a török korban

1534-ig az oszmánok európai hódításait egyetlen nagyobb közigazgatási képletbe vonták össze, az úgynevezett Ruméliai beglerbégségbe. Az Edirnetől Albániáig húzódó területből csak akkor hasítottak ki néhány szandzsákot, főleg a tengerek mellékén, amikor olyan különleges személyiség jelent meg a politikai porondon, mint Barbarossa Hajreddin, korábbi kalózvezér, majd ettől az évtől a török flotta parancsnoka. Nem tudni, hogy saját kívánsága volt-e az ún. Szigetvilág beglerbégség (Dzsezáir-i Bahr-i Szefid) létrehozatala vagy sem, de ismerve ambícióit, ez könnyen elképzelhető (addig ugyanis a kapudánpasák csak a Gallipoli szandzsákokat kapták tisztük mellé).¹ Rumélia mégsem lett jelentősen kisebb ettől a csonkolástól, az új hódítások nagyjából ellensúlyozták azt. Klissza körül 1537-ben szerveztek meg szandzsákokat, egy évvel később Pozsega vált hasonló központtá,² majd Eszék eleste tagította észak felé a hozzá tartozó részeket.³

A Dráva vonalától északra eső régióban elsőként Mohács vált szandzsákszékhellyé. Bégyére, Kászimra a legkorábbi levéltári adat egy szultáni parancs kapcsán merül fel, melyet 1542. március 1-én kelteztek, s melyben a nevezett egyik emberét említették meg, aki tímárbirtokra vált érdemessé a végeken való többszöri vitézkedéséért.⁴ Ha arra gondolunk, hogy egy hónapnak legalább el kellett telnie addig, amíg a felterjesztést Isztambulban elbírálták, akkor a bég kinevezési időpontjául ez év februárjának eleje, januárjának vége kínálkozik. Vele is előfordult — rímelve az Eszékről a 3. jegyzetben mondottakkal —, hogy hivatalát felcserélték, szekszárdi bégeként aposztrofálták, mégpedig török kútfőbe,⁵ jóllehet Szekszárd csak 1551–1552-től emelkedett szandzsákközponti rangra. Minthogy a következő években a hódoltság a Duna mentén terebélyesedett, ezért hamarabb hívhatták életre a Székesfehérvári és talán az Esztergomi szandzsákokat is, mint az ezektől jóval délebbre fekvőket.

Az első évek területi beosztását, esetenként maguknak a szandzsákoknak a meglétét is, azért nehéz nyomon követni, mert a dokumentáció igen esetleges. Többek között az is csak elszórt adatokból hámozható ki, hogy a Budai beglerbégség létrehozásakor mit csatoltak a hátszárzák nélküli

tartományhoz.⁶ Akkortól gyarapodnak jelentős mértékben ismereteink a magyarországi szandzsákokról és általában is a közigazgatásról, amikor egyfelől elkészülnek az első szandzsákösszeírások, illetve amikor a török javadalombirtokosok személyében beálló változásokat rögzítő naplók, az ún. rúznámcsék rendszeressé válnak. A hódoltság feltérképezése 1546-ra fejeződött be, majd időről időre megismételtetett, a másik forrásfajtából egy vaskos kötet az 1550-es évek új adományozásait tükrözi, míg folyamatosan 1570 tájától válnak e listák. Az egyes szandzsákokat tekintve eltérő mélységben ugyan, de a 15 éves háború kitöréséig meglehetősen aprólékos információkra tehetünk szert belőlük, s hozzájuk társulnak még a dzsizjelajstromok, illetőleg a szandzsákösszeírások testvérpárjai, az úgynevezett tímár-defterek.

Vajon volt-e állandóság a szandzsákok megnevezésében és kiterjedésében, legalább a szilárdan birtokolt területeken? A kérdés mindkét felére nemmel kell válaszolnunk. A Mohácsi szandzsák például hol ezen a néven szerepel, hol mint Szekcsői, ráadásul hosszabb ideig magába foglalta Pécsét és vidékét is. Ez volt a helyzet 1546-ban és 1552-ben,⁷ ezzel szemben egy 1568 és 1574 között a birodalom valamennyi beglerbégjéről és szandzsákbégjéről vezetett lista nem ismeri a Mohácsi szandzsákokat, csak a Pécsit és a Szekcsőt.⁸ A kezdetben ekként hatalmas kiterjedésű Mohácsi szandzsákból 1552-re kivált a Koppányi szandzsák,⁹ ezt követően, de még 1565 előtt a szászai náhije közel 100 települését a Simontornyai szandzsák alá vonták.¹⁰ 1563-ból és 1564-ből több olyan adatunk van, amelyik ugyanazt a személyt hol mohácsi, hol pécsi bégeként említi,¹¹ bár aztán néhány évig még mindig az eredeti megnevezés a gyakoribb, miközben fel-felbukkannak Szekcső bégjei.¹² A Pécsi szandzsák első önálló tahrir-defterére 1570-ig kellett várni,¹³ Szekcső esetében pedig 1580-ból és 1590-ből maradt fenn egy-egy hasonló felmérés.¹⁴ A Szekszárdi szandzsákokat — mint utaltunk rá — 1551 vége és 1552 eleje közt hozták létre,¹⁵ részben korábban Székesfehérvárhoz soroló helységekből, részben az 1552-ig Simontornyához adózó anyavári náhijéből.¹⁶

Az eddig szóba került közigazgatási egységek évtizede-

kig fennálltak. Akadtak azonban egész rövid életű szandzsákok is a Dél-Dunántúlon. Így Görözsgal 1552 és 1555 között szerepel ilyen státusban, noha bégje időnként Siklós-on lakozott.¹⁷ Babócsát 1555 és 1556 közt emlegetik szandzsákközpontként,¹⁸ tehát akkor, amikor egyáltalán török kézen volt. Aztán sajátos módon 30 évvel később bukkan fel újból egy oda kinevezett bég. Még pontosabban: ez az 1585-ben kormányzóvá avanszált személy Babócsa, Berzence, Segesd és Szöcsény (az iratban Szocsen formában) élére lett kijelölve, amihez hasonló közigazgatási csodabogarat a török vezetés másutt nem produkált. Ennek a szokatlan szandzsáknak a megalkotását az említett bejegyzés Oszmán pasa nagyvezírnek¹⁹ tulajdonítja, ami azért figyelemre méltó, mert hasonló helyen ilyenkor mindig a szultán neve áll. Különösebb magyarázatot nem kapunk tehát, csupán egy pénzügyi műszó fordul kétszer elő: az új alakulat Szigetvár többletéből (ifrázjából) jött létre önálló szandzsákként.²⁰ A valóságos megfontolás inkább hadászati lehetett: a 4 kis párkány katonai erejének összefogásával a további terjeszkedést akarták biztosítani, különös tekintettel Kanizsa közelségére. A szóban forgó erősségek egytől-egyig a frontvonalban helyezkedtek el, szinte egy síkban, Berzence kivételével, amelyik még nyugatabbra feküdt. Valószínű persze, hogy ha e szandzsák hosszú életű lett volna, a másik három palánk előbb-utóbb náhíjeközponttá válva eltűnt volna a megnevezésből. A babócsai bégnek egyébként majdnem kizárólag a kanizsai náhíjéba tartozó, azaz ténylegesen még be nem hódolt falvakkal szűrték ki a szemét, amiket nem lehetett olyan egyszerű adófizetésre szorítani. Összességében nem kell tehát nagyon irigyelelnünk a zámbortokosból előrerukkolt Hüszajn béget, akinek induló javadalmai épphogy elérték a minimális 200.000 akcsét, de abból is eleve hiányzott 6210 akce. E szandzsák-csírára nincs több adatunk, bizonyára hamarosan elhalt.

Mi lehetett az oka annak, hogy ilyen gyakran változtak a közigazgatási határok, s hogy viszonylag sok egységet hívtak életre e nem túl nagy térségben? Lehet-e valami stratégiát fölfedezni?

A cél bizonyos volt, hogy minél nagyobb katonai potenciál álljon készenlétben a Habsburg területek közvetlen közelében. A több szandzsák igazából nem a katonák számát befolyásolta, hanem a vezetés hatékonyságát volt hivatva biztosítani. Azt is remélhették, hogy egy-egy bég kísérete nagyobb, mint ami jövedelme alapján elő van írva, s talán fegyelmezettebbek emberei, mint egy átlag-szpáhiéi.

Egy másik megfontolás anyagi lehetett. A törökök eleinte azt hitték, hogy a magyar tartományokból több pénzt várhatnak. Idővel aztán kiderült, hogy egyik-másik szandzsák összjövedelme alig haladja meg a szandzsákbégnek járó összeget. Ezért alkalmanként a defterek készítői meg-megpendítették némelyik szandzsák megszüntetésének ötletét, ám nem sok eredménnyel.

A terület kérdése kapcsán egy másik szempont is felvetődik. Átvették-e a törökök a korábbi magyar megyebeosztást, mint azt megtették egykor a Balkánon, vagy ha a megyéket nem is, de a korábbi birtoklási viszonyokat megőrizve? Halasi-Kun Tibor mind a Szegedi, mind a Temesvári szandzsákban felismerni vél magyar közigazgatási egységeket — pontosabban a náhíjék határai rajzolnának ki megyéket.²¹ Bár illetően gyakorlat meglete elég logikusnak tűnnek, számomra még az Alföldet illető állítások sem elég meggyőzőek.²² A Dunántúlra vonatkozó eddigi tapasztalataim pedig az ellenkezőjét sugallják. Amit fentebb a Mohácsi szandzsákról írtam, szinte önmagában elég ahhoz, hogy gyanakodni kezdjünk. Ha például a szász náhíje kezdetben másolt is, tegyük fel, egy megelőző birtoktestet, kettéosztása után ez az állapot mindenképpen véget ért. Vagy vegyük a Simontornyához soroló endrédi náhíjét! Ez a kis kiterjedésű járás főleg Somogy megyei helységekre épült, de néhány települést Veszprém, Tolna és Fejér megyéből is magáénak mondhatott.²³ Másik irányból közelítve: Tolna megye területén nem kevesebb, mint 4 szandzsák osztozott, a Budai, a Simontornyai, a Szekszárdi és a Mohácsi.²⁴ A példák szaporíthatók lennének, de ahhoz elegendők, hogy bizonyítsák: megye szinten a törökök nem követték az egykori magyar közigazgatást. Nem kizárt azért, hogy helyenként egybeestek korábbi magyar birtoktestek vagy adóztatási kerületek és oszmán náhíjék — ennek tényét vagy hiányát későbbi vizsgálatok fogják eldönteni.²⁵

Eddigi megjegyzéseink a 15 éves háborút megelőző korszakra vonatkoztak. Ha időben továbblépünk, azt látjuk, hogy az oszmán vezetés számára már nem tűnt elegendőnek a 2 meglévő magyarországi beglerbégység. Az 1590-es években több, hosszabb vagy rövidebb ideig fennálló pasaság alakult, főleg a nyugati végeken.

Az első Szigetváron hozták létre, valamikor 1594 nyarán. A Tirjáki Haszán pasa életéről készült krónikák közül a megbízhatóbbnak látszó beszámoló arról, hogy a nevezett székesfehérvári, majd esztergomi vitézkeséért (utóbbi ostromával 1594. június 29-én hagytak fel a Habsburg erők) beglerbégi rangban kapta meg ismét Szigetvárt.²⁶ S csakugyan: 1594 július elejétől a levéltári forrásokban is ezzel a megjelöléssel szerepel Szigetvár ura.²⁷ Néhány további adat pedig bizonyos területi átszervezésekre vet fényt. Így egy, a boszniai beglerbégnek és defterdárnak küldött parancs szerint „korábban a Pozsegi szandzsák a Szigetvári beglerbégységhez csatoltatott és megparancsoltatott, hogy összesített és részletes defterei adassanak át Haszánnak.”²⁸ E rendelkezés sürgeti a címzetteket, hogy mihamarabb juttassák el az összeírásokat Szigetvárra. Egy másik bejegyzésből pedig arról értesülünk, hogy Pécszet csatolták Szigetvárhoz valamikor 1595. szeptember közepe táján.²⁹ Arról már nincs információ, hogy végül is mennyi valósult meg az átszervezésből. Egyelőre csak annyi biztos, hogy egy ideig még beglerbégként aposztro-

fálták Szigetvár legfőbb elöljáróját,³⁰ egy 1597. május közepére utaló rúznámcese-passzus viszont már megint szandzsákbébként emlegeti az éppen ott működő Mehmed nevű személyt.³¹ Ekkortól Szigetvár visszasüllyedt a szandzsákok közé.

Győr és Pápa ugyan nem tartozik témánkhoz, röviden mégis érdemes érinteni őket. Előbbi 1594 szeptemberében, utóbbi októberében került török kézre. Az már hosszú ideje ismert volt, hogy Győrből vilájet-központot csináltak arra a 3 és fél évre, amíg birtokolták.³² Nem tudok azonban arról, hogy a korábbi hazai szakirodalom szolt volna a pápai beglerbégekről,³³ akik közül eddig két személyt sikerült azonosítanom. Egy 1594. október 16–25-i keltezésű zámetemelési parancs hozza először Idrisz pasa nevét,³⁴ akire később is bukannak fel referenciák.³⁵ A történetíró Naimánál fordul elő egyszer Szemender pasa, mint korábbi pápai beglerbég, időpont megjelölése nélkül, az 1598-as események elbeszélése során.³⁶

Aztán Eger, majd Kanizsa is feliratkozott a beglerbégségek sorába,³⁷ ami mindenképpen azt mutatja, hogy — mint korábban a szandzsákoknál — az udvar szinte erőltette új tartományok kialakítását. Hogy miért? A legvalószínűbb magyarázat az, hogy belpolitikailag ily módon akarták igazolni a hosszú háború jogosultságát. Másként kifejezve: azt igyekeztek sugallni, hogy ha olyan fontos helyeket sikerül elfoglalni, amelyek beglerbégi központtá tehetők, akkor a seregek a régiiek, nincs ok válságról beszélni. Isztambulban vagy a még távolabbi igazgatási központokban kevesen tudták, hogy Győr és Pápa majdnem lőtávolságra vannak egymástól, hogy jóformán nincs hátországuk, s hogy az új vilájetek főleg a Budai, részben pedig a Boszniai pasalik területéből táplálkoztak.

Ami mármost magát Kanizsát és környékét illeti, joggal várnánk, hogy 1600 előtt ne szerepeljen a török összefrásokban. A birodalmi szemlélet azonban ezúttal is más logikát követett: a Szigetvári szandzsák 1579-es tahrir-defterében közel 500 helységet soroltak fel a „kanizsai náhije” részeként,³⁸ köztük a névadó települést, Kanizsát is. A vonatkozó tételt teljes terjedelmében közlöm: „Kanizsa városa, ráják nélkül, a végösszeg 500 akce”.³⁹ Ennyi. S ha átböngésszük a náhije egész anyagát, azt tapasztaljuk, hogy szinte minden hely lakatlan, s adójaként nevésségesen alacsony összegek vannak feltüntetve. Nyilvánvaló, hogy ennél a régiónál a lajstromba vétel nem tényleges adóztatási célt szolgált, hanem valami mást. Legvalószínűbb, hogy határvitáknál és diplomáciai tárgyalásokon akarták kihasználni e listát: ha kiraboltak egy falut s ezért valaki tiltakozott, akkor hivatkozni lehetett arra, hogy az illető település bent van a defterben, de most megtagadta a járandóságok lerovását, s ezért meg kellett büntetni.⁴⁰ Bárhogy is volt, egy biztos: a defter ezen részéből demográfiai vagy gazdaságtörténeti tanulságokat levonni nem lehet.

Amikor tehát 1600. október 20-án Kanizsa török kézre

került,⁴¹ már meg kellett lennie a központi elhatározásnak arról, hogy tartományi székhellyé teszik. Sajnálatos módon az oszmán kancelláriai gyakorlatból éppen ezekben az években veszik ki az a korábbi jó szokás, hogy a fő tisztségviselők javadalmait s velük együtt kinevezésük idejét a rúznámcesékba beiktatják. Ezért a kanizsai pasák kilétéről sokkal kevesebb pontos ismeretünk van, mint a 16. századi szandzsákbégekről, vagy a náluk is alacsonyabb rangú hivatalnokokról. A rosszabb forrásadottság következtében azt sem tudjuk egyértelműen, hogy az első években mely területek tartoztak a frissen kreált beglerbégséghez.

A Nagykanizsán elhangzott előadásában Nenad Moaçanin szolt arról a figyelemreméltó tényről, hogy Aini Ali, a birodalom 17. század eleji közigazgatási viszonyait bemutató munkájának egyik kéziratában Kanizsa mint száljánés, azaz a tímár-rendszert nem ismerő vilájetként szerepel, ahol a beglerbég is évi fix fizetést kapna javadalmak helyett.⁴² Ez a kérdés csak további gondos anyaggyűjtés és mérlegelés után lesz véglegesen eldönthető. Néhány adattal azért már most szeretnék hozzájárulni a helyzet tisztázásához.

Egyrészt egy különös párhuzam ötlött szemembe az 1601-ben Budán vezetett kincstári elszámolásokban. Nevezetesen olyan tételek találhatók bennük, amelyekben pasák és defterdárok száljánésének kifizetését rögzítik. Így szó esik a regnáló budai pasának, Mehmednek fél évre adott 346.620 akcsés száljánéről, a volt lahszai beglerbégnak, Haszánnak juttatott 116.661 akcsényi száljánéről, a budai defterdárnak, Ibrahim efendinek járó 52.960 akcsés száljánéről, a Píri székesfehérvári bégnek kiutalt 24.000 akcsés száljánéről, a volt hatvani bégnek, Hüszejnnek kifizetett 25.000 akcsés száljánéről és még két továbbirol, melyek számunkra e pillanatban nem annyira fontosak.⁴³ Hogyan értelmezzük ezeket a bejegyzéseket? Száljánés vilájetté vált volna Buda? Ezt nem mondhatjuk, hiszen az ott szolgáló tímár-birtokosokról akad hírünk a 17. századból. Átmeneti ideig tartó kincstári manőver áll a háttérben, amit az indokolt, hogy a fő tisztségviselők bevételeiből a háborúskodások következtében egy rész kiesett, s ezt kompenzálták készpénzben.⁴⁴ Tehát leszögezhető, hogy a száljánés kifejezés nem volt ekkortájt idegen a török pénzügyigazgatás számára, még olyan régiókban sem, ahol a tímár-rendszer — ha némiképp megváltozva is a 17. századra — megmaradt. Kanizsa esetében magyarázatul szolgálhat, hogy a frissen megalakított tartománynak nem volt hátországa, s ezért egy ideig készpénzben elégitették ki az ottani beglerbéget. Nem tudni, mikorra sikerült eldönteni, hogy mely szandzsákok és milyen jövedelmek beszedése essék az itteni „kincstár” hatáskörébe.⁴⁵ Az 1616-tól 1630-ig szinte folyamatosan vezetett bevételi és kiadási kimutatások⁴⁶ feldolgozása vethet majd fényt arra, hogy volt-e lényeges változás az idők során, vagy viszonylag stabil forrásokra építhettek-e a kanizsai vezetők. Egyelőre annyi rajzolódik ki, hogy komoly bevételekre tettek szert

a dzsizje-adóból, amit eleinte a Zvorniki és a Pozsegai szandzsákból, a magyar végektől igencsak messze eső Srebrenicából⁴⁷ és a „háború földjéről” gyűjtöttek be,⁴⁸ amikhez igen hamar csatlakozott a Szigetvári és a Pécsi szandzsák.⁴⁹ A második nagy csoportot a mukátaákból befutó pénzek képviselték. Ezek a meghatározott, a szultán számára lekötött speciális adók, vámok és illetékek köréből álló pénzügyigazgatási egységek Pécsét—Szigetvárt—Kanizsát,⁵⁰ az eszéki hídátkelést, a környék cigányainak adóit, a marhák és rideg állatok utáni illetéket és egy számomra ismeretlen helynévhez kötött elemet jelentettek.⁵¹ A fentiekből az szűrhető le, hogy legkésőbb ettől az időtől fogva a Szigetvári, a Pécsi és a Pozsegai szandzsák főbb kincstári bevételeit Kanizsára kellett vinni. Későbbi adatok is arról tanúskodnak, hogy a vilájetet ez a három liva alkotta,⁵² igaz, hogy egyre inkább a beglerbég beltenyészetévé válva, amennyiben Szigetvár folyamatosan, Pécs pedig gyakran volt a pasa hásza, illetve arpalikja.⁵³ Ezen azonban a 17. században nincs mit csodálkozni. Az viszont szokatlan, hogy a beglerbégség területétől távoli vidékek (esetünkben Srebrenica) adóit ne ott gyűjtsék be, mint ahova az közigazgatásilag esik. Itt talán egyfajta, rugalmasságra utaló pénzügyi megfontolás játszott közre: a várható hiányokat így akarták eleve kiküszöbölni. Természetesen az imént mondottakat egyelőre hipotetikusnak kell kezelni.

Tanulságos a kiadási rovatokba is betekinteni. A rendelkezésre álló vagyon javarésztét várkatonák zsoldjára fordították. Barcs, Pécs, Szász (?), Kanizsa, Babócsa, Szigetvár, Kaposvár, Nádásd⁵⁴ és Berzence⁵⁵ legénysége osztott a pénzekben, azaz csupa olyan erősség, amelyik a Drávától északra esett. Más szavakkal: a Pozsegai szandzsák várai teljességgel hiányoznak felsorolásunkból, aminek két oka lehet: vagy nem a kincstár fizette az ott szolgálók zsoldját, vagy — s ez a valószínűbb — más tartományhoz, konkrétan Boszniához tartoztak ebben az összefüggésben.

Térjünk vissza még egy pillanatra a száljána kérdéshez. Ha ez lett volna a jellemző módja a főemberek megfizetésének, akkor ennek nyomának kellene lennie a kiadások között. Ez idáig két olyan tételre bukkantam a kanizsai pénztári naplókban, amelyik így jellegzi az utána következő kiutalást — mindkétszer a helyi defterdár bére forog szóban. 1615—1616-ban Ibrahim defterdár kapott 120.000 akcsét ebben a formában,⁵⁶ 1619—1620-ban pedig Haszán efendi ugyanennyit.⁵⁷ Sajnos az 1660 körüli évekből származó listán nem tüntették fel, hogy az 5 egymás nyomába lépő kanizsai defterdár milyen módon jut hozzá fizetéséhez.⁵⁸ Az, hogy a beglerbégek neve nem fordul elő egyszer sem ilyen relációban, arra vall, hogy ők ekkor javadalmakat élveztek, bár az sem kizárt, hogy valamely más kincstárból kapták bérüket.

Hányat ismerünk pillanatnyilag ezekből a Kanizsán ténykedő potentátokból? Egy 1987-ben megjelent munka

mellékletei között parancsnokok megjelöléssel 8 fő szerepel,⁵⁹ de ha elolvassuk a könyv szöveges részét, legalább két személlyel bővül a lista.⁶⁰ További 16 nevet a korábban kiadott források és feldolgozások révén lehet azonosítani.⁶¹ Csak török iratokból válik ismertté még II beglerbég, miközben persze tanúságuk gyakran megerősíti a fenti két kategóriában esetenként nem túl meggyőző formában felbukkanó kanizsai pasák regnálásának tényét.⁶² Közülük most csak pár jellegzetes figurát ragadok ki, illetve néhány gondra utalok.

Bizonytalanság uralkodik rögtön az első beglerbég kiléte körül. Az egyik s több ágon megragadható hagyomány szerint két Haszán nevű pasa követte egymást viszonylag rövid időn belül. A másik, egyetlen krónika által képviselt verzió szerint Tirjáki Haszán pasa lett azonnal kinevezve, ő állta az 1601-es Habsburg ostromot, s szolgált azután itt még egy ideig.

A két Haszánnal számoló változat nehézsége az, hogy képviselői eltérő mellékevekkel, illetve szolgálati helyekkel szerepeltetik az állítólagos első pasát. A törökök többé-kevésbé megegyeznek abban, hogy ragadványneve Aladzsa Atli („tarka lovú”) volt.⁶³ V. Molnár László viszont — sejthetőleg magyar források alapján⁶⁴ — Kücsük Haszánként említi ugyanőt.⁶⁵ Megelőző posztként a törökök Köszvendit,⁶⁶ illetve Bászrát⁶⁷ adják meg (Pecsevi ezúttal néma), míg V. Molnár szerint „korábban a koppányi török helyőrség élén állt”.⁶⁸

A másik felfogást egy olyan krónika képviseli, amelyik Tirjáki Haszán pasa életrajzát kívánja megrajzolni, díszes stílusban, de a főbb sorsfordulókat tekintve a valóságot tükrözve. Éppen ezen a döntő ponton tévedett volna a munka szerzője, akinek egyik-másik állítását az oszmán államgépezet által hátrahagyott iratok is megerősítik?⁶⁹ Minden jól tájékozottsága ellenére elképzelhető a szerzőről, hogy kegyes csúsztatáshoz folyamodott, s céljában kissé hagiografikus munkájában egy beglerbégség megszervezőjé-ként akarta látni hőst, netán a mű megrendelőjét. Perdöntő érv híján egyelőre nyitva kell hagynunk ezt a kérdést.⁷⁰

V. Molnár egy régi salabaktert⁷¹ követve a második kanizsai beglerbéget Amrát Haszánnak mondja, akit a budai pasa nevezett volna ki, méghozzá Belgrádból. Eltekintve attól, hogy a főbb tisztségviselőket mindig a szultán (vagy az ő nevében a nagyvezír, esetleg a hadjárat szerdárja) jelölte ki, mind az illető nevének első tagja, amihez hasonló török szó nincs, mind a korábbi pozíció, mind a szájába adott sajátosan nem mohamedán kifejezések („Én Amrát pasa vagyok, s nem Kücsük Hasszán, aki már rég a próféta hétszín szakállának árnyékában az örökifjú hurik között mulatva a hetedik égből néz alá...”), csakúgy mint fogságba kerülésének, majd kiváltásának csodás története mellett érvel, hogy itt valami magyar csavarintás esett a történeti valóságon. Ehhez még hozzátenném, hogy az elődnek tulajdonított basáskodások (Szentgyörgyváron keleties ízléssel kéjlakot épített, a háremhölgyeket az elfogott kör-

nyékbeli lányokból válogatja), illetve halálának körülményei (porig égett bünbarlangját meglátva szörnyű ordítással fordul le lováról)⁷² kifejezetten meseszerűnek tűnnek, s semmivel sincs több közük a valósághoz, mint a Fejzi (?) által írt és Vámbéry bábáskodásával magyarul is kiadott török krónika elbeszélésének a vár 1601-es védelméről, benne az agyafúrt, cseles Tirjáki Haszánnal, aki ugyanazt a bárgyú trükköt háromszor eteti meg az ostromlókkal.⁷³

Tirjáki Haszán pasa korábbi életútjából eddig szigetvári beglerbégi funkciója kíváncsított elbeszélésünkbe, most röviden kitérünk pályafutásának többi állomására is. Be kell valljuk: itt-ott ellentmondóak a róla szóló értesülések, máskor viszont az elbeszélő és az okleveles kútfők adatai egybecsengenek. Így például a Dzsáfer Ajáni nevével fémjelzett munka szerint Haszán bég valamikor 1577 májusában Szigetvárra került, ahonnan 1583 augusztus közepe táján Gyulára irányították, hogy aztán nem sokkal később ismét Szigetváron bukkanjon fel.⁷⁴ Az udvari kimutatások és más iratok tanúsága szerint, ha némileg eltérő dátumokkal is, de ugyanezt a mozgást végezte el egy szintén Haszánnak hívott személy. 1584. április elsején datálódott az a nagyúri rendelet, amely szerint Gyula „Szigetvár bégjének, Haszánnak adatott”.⁷⁵ Az ügy háttérében az állt, hogy súlyos panaszok merültek fel ellene, s erre a budai beglerbég aktív együttműködésével kiesztették számára ezt a „büntetést”.⁷⁶ Arra nézvést nincs dokumentumunk, hogy mikortól szolgált Szigetváron, sem arról, hogy honnan került oda, csak annyi világos, hogy elődjének, Mehmed bégnek még 1583 március vége, április eleje táján is bíráltak el betérjesztését Isztambulban.⁷⁷ Gyulai regnálása nem tartott fél évnél tovább, október 2-án már azt jegyezték be a nagykönyvbe, hogy Szigetvár „Haszán bégnek adatott, akinek [korábban] Gyula adatott”.⁷⁸ Régi-új posztján sem volt nagyon megmelegedni való ideje; 1585. március 18-án már ott az utód, egy Szokollu sarj.⁷⁹

Ha még jobban megpróbálunk visszalépni, s megint a krónikából indulunk ki, akkor azt rögzíthetjük, hogy annak szerzője szerint Haszán a szerájban nevelkedett, majd kiváló tulajdonságai révén a főistállómesteri (a mai török nyelvre adaptált szövegben mirahorbasi áll) rangra emelkedett. Később szandzsákbégi beosztást kapott, előbb Zvornikban, utóbb Klisszában.⁸⁰ A fenti kijelentésekkel összefüggésbe hozható az 1578. június 8-án kinevezett, de berátot csak 1581. december 5-én szerző,⁸¹ Zvornikba kijelölt kis istállómester, Haszán bég.⁸²

Ha pedig a második szigetvári ténykedése utáni időkre vetjük tekintetünket, akkor a következő állomáshelyekre találunk hol egyértelmű, hol kevésbé fix támpontokat. Az életrajzi mű szerint Pozsegán üthette fel sátorfáját valamikor 1587. augusztus 19-e előtt,⁸³ mely információt eleddig nem sikerült levéltári forrásból alátámasztani. Újabb szigetvári közbjáték iktatódt be,⁸⁴ aminek lecsapódását 1588 januárja és 1591 novembere között a különféle felterjesztéseire való szultáni adományozásokban foghatjuk meg.⁸⁵

Szeged ura lett ezután,⁸⁶ amint az a 85-ös jegyzetből is kibontakozott előttünk.⁸⁷ Ebben a tisztségben érte a fentebb tárgyalt, Szigetvárra szóló beglerbégi megtsiszteltetés.⁸⁸ Ettől kezdve a kormányzók sorában maradt, hol mint boszniai beglerbég tevékenykedett, hol Budára helyezték (háromszor is), hol kanizsai pasa volt, Gévy listája szerint 3 teljes éven át, 1601 júliusától 1604 júliusáig.⁸⁹ Ebben a minőségében — mint említettük — a vezíri címmel is felruházták, ami a beglerbégi posztal nem járt automatikusan együtt ekkortájt. Később aztán a legjelentősebb tartomány, a ruméliai vezetésével bízták meg, háromszor is, miközben hol dívánülő pasaként pergette napjait, hol a nagyvezír helyettesi tiszttét töltötte be. Sokféleképpen kimutatta tehát a szultán, hogy szolgálatával meg van elégedve. Azt azonban — miként Balogh nyomán V. Molnár állítja, sőt még képpel is dokumentálja⁹⁰ —, hogy gyémántokkal ékesített Medzsídí vagy Medzsídije⁹¹ rendjelt kapott volna, nem hihetjük, mivel ezt a kitüntetést csak 1852-ben (!) alapította Abdülmedzsíd (1839—1861) szultán. Utolsó budai kormányzósága idején, ami 1609. november 28-án kezdődött, halt meg, 1614 januárjában a vilájtöközpontban, s temették el, ha igaz, Pécssett.⁹² A kor olyan fontos személyisége szállt vele sírba, aki a magyar végeken emelkedett fokról fokra egyre magasabb pozíciókba, s aki helyi ismeretei és tapasztalatai alapján az egyik legjobb Magyarország-szakértője lehetett a török államgépezetnek.

A továbbiakban még egy olyan beglerbég alakját szeretném felvillantani, akiről társainál valamivel többet tudunk, s ami ráadásul némi fényt vet a korabeli államigazgatás egy, nézetem szerint jellegzetes vonására. Egy bizonyos Hadzsi Haszán pasáról van szó, aki az udvarban vezetett kimutatás szerint 1633 júliusában került Kanizsára, majd hat és fél év múlva ottani tisztségben meg lett erősítve.⁹³ A nevezettnek már az apja, Ibrahim pasa is szolgált Kanizsán, majd boszniai, később egri beglerbég lett.⁹⁴ Fekete Lajos ennek az Ibrahimnak a testvéreiről is kiderítette, hogy egytől-egyig magas posztok birtokosai voltak.⁹⁵ Magától Haszántól tudjuk meg egyik, a nádorhoz, Esterházy Miklóshoz írt leveléből,⁹⁶ hogy a család ősei a Szokolluk voltak, akik az 1560-as évek közepétől meghatározó egyéniségei voltak a birodalmi politikának. A sok szálon összefonódó család ezen 17. századi tagjai nem voltak restek különféle módokon lobbizni a zsíros állásokért a Portán. Jó példa erre, hogy az éppen zarándoklatról hazatérő Haszán rövid isztambuli tartózkodása során egyik testvérenek igyekezett szandzsákbégi funkciót kicsikarni,⁹⁷ de az apa sem sokat késlekedett ilyen ügyekben eljárni.⁹⁸ Mindezt azért érdemes elmondani, mert máig elég elterjedt az a vélemény — főleg nem turkológus körökben —, miszerint a birodalom vezetése elsősorban gyökértelenek kezében összpontosult. Ezzel szemben, bár kissé más előjellel, már a 15. században voltak bizonyos klánok, amelyek tagjai évtizedeken, sőt szinte évszázado-

kon át töltötték be igen jelentős hivatalokat, s a 16. századból is jócskán sorolhatók hasonló esetek.

Befejezésül még egy kérdésre van most módom kitérni, s ez Kanizsa viszonya Budához. Utalások szintjén eddig is kirajzolódott egyfajta alárendeltség, noha ez inkább bizonyos rangsornak tűnt; nevezetesen Buda az ún. nagy beglerbégységek körébe tartozott, Kanizsa pedig a kicsikébe.⁹⁹ A szultáni tanács jegyzőkönyveinek egyikébe viszont bevezettek egy olyan parancsot, amelyik e viszonylat pontosabb s egészen egyértelműen függőségként értékelendő jellegére vet fényt. Ebben a rendelkezésben arra utasítják

a kanizsai beglerbéget, hogy az elvégzett katonai szemle írásos dokumentumaiból egy-egy példányt az udvarnak, egy-egy példányt pedig a budai kormányzónak küldjön el. S a folytatás így hangzik: „s azoknak a végeknek összes ügyei a nevezett helyes belátására lettek bízva, ezért tarts az említettel állandó kapcsolatot, légy vele szép szövetségben és egységben”.¹⁰⁰ Hogy ez a rendelkezés meddig volt érvényben, nem tudni. Amennyiben hosszú távra szólt, úgy Kanizsa kétszeresen is az Oszmán Birodalom periferiájává vált.

Jegyzetek:

¹ Meglehetősen eltérő évszámok, mint 1533, az 1539–1541 közti időszak, a század közepe szerepelnek a különböző rangos szerzőknél és jeles enciklopédiákban e szandzsák születésével kapcsolatban. Aldo Galotta juttatta nyugvópontra a kérdést, midőn Ibrahim nagyvezírnek egy 1534. február 5–14-es dátumú levelét idézte, melyben „hivatalosan ráruházta a kapudán pasai hivatalt, Dzsezáir beglerbégje címmel”. Azt is hozzátette, minthogy sokan félreértették korábban, hogy „ez a «szigetek beglerbégje»-ként értendő, ...nem pedig algiriként”. Vö. Aldo Galotta: *Ḫayr al-Dīn Paşa, Barberousse. L'Encyclopédie de l'Islam. IV. Leiden 1978, 1189.*

² Hazim Šabanovič: *Bosanski pašaluk. Postanak i upravna podjela. Sarajevo 1959, 59–60.*

³ Kérdés, hogy Eszék volt-e valaha szandzsákszékhely. Bár egyes kútfők mind magyar, mind török oldalról említenek ottani béget (Šabanovič: i. m. 63), megbízható török levéltári forrás nem erősíti ezt meg. Talán inkább arról lehet szó — amint az más közigazgatási egységek esetében sem ismeretlen —, hogy Pozsega, illetve Szerém bégje alkalmasint Eszéken ültette fel sátorfáját, s onnan intézte az ügyeket, amit a kortárs vagy későbbi szemlélők félreértelmeztek. L. még: Nenad Moačanin: *Osječki ili požeški sandžak. Zbornik Zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Volumen 12. Zagreb 1982, 35–40.*

⁴ *Istanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliye defteri 34, f. 632(?)r.* — Közvetett adatok alapján Káldy-Nagy Gyula is 1542-re tette e szandzsák életrehívását: *A Budai szandzsák 1559. évi összeírása. Budapest 1977, 7–8.*

⁵ Uo. 8/6. jegyzet — Rüstem pasa krónikájáról van szó.

⁶ Erről l. *A budai beglerbégek jövedelmei és birtokai a 16. században* című tanulmányom vonatkozó részét: *Keletkutatás, 1991. tavasz, 49–51, 55.*

⁷ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tapu defteri 441 és 443.* — Egy 1554-ben készült dzsizje-defter címében szintén mohácsinak mondja magát, s fő szövegében csakugyan náhijének nevezi Pécsét, Mohácsot és Szekcsőt, ugyanakkor livaként beszél Siklós–Görösgalról, míg összesítésében már Pécsi szandzsákot ad meg a Görösgali–Siklósival párhuzamosan: Káldy-Nagy Gyula: *Baranya megye XVI. századi török adóösszeírásai. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 103.*

szám), Budapest 1960, 3, 13, 65, 69, 77. Ehhez csak annyit tesz hozzát, hogy siklói bégre eddig sehol nem akadtam, Görösgalról pedig alább lesz szó.

⁸ *Maliye defteri 563, p. 49, illetve 56.*

⁹ A szandzsák első tahrir-deftere egy kötetben szerepel az ugyanekkor befejezett simontornyai: *Tapu defteri 412.* Vass Elődnek ez az összeírás elkerülte figyelmét, ezért egy másikat tett meg Koppány legkorábbi defterének, amelyről a gondosabb elemzés azt mutatja, hogy 1565-ből való. Vö. Vass Előd: *Török Koppány 1556. évi első török adóösszeírása. Somogy megye múltjából — Levéltári Évkönyv 3. Szerk. Kanyar József. Kaposvár 1972, 59, 73/12. jegyzet.*

¹⁰ Dávid Géza: *A Simontornyai szandzsák a 16. században. Budapest 1982, 18.*

¹¹ Hamza bég esetében figyelhetjük ezt meg. Mohácsi bégeként mutatkozik 971 ramazán havában (*Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Kepeci 218, p. 145*), 972 muharremjében (*Kepeci 74, p. 140*) és 973 szafarjában (*Kepeci 75, f. 42v*). A közbeeső időszakban, 972. szafar 7-én viszont pécsi bégeknek mondják (*Kepeci 74, p. 182*).

¹² Ezzel a beosztással elsőként az elhunyt Veli bég tűnik fel 971. szafar 29-én (*Kepeci 218, p. 38*). Egy-egy adat örzi Abdullah (*Kepeci 75, f. 150r*), illetve Mehmed bég (uo. f. 149r) nevét 973 első harmadából.

¹³ *Tapu defteri 1012.*

¹⁴ *Tapu defteri 593, illetve 632.* Utóbbit súlyos olvasati és értelmezési hibákkal kiadta Vass Előd: *A szekesői–mohácsi szandzsák 1591. évi adóösszeírása. Baranyai helytörténetírás 1977. Szerk. Szita László. Pécs 1979, 15–93.*

¹⁵ Káldy-Nagy: *A Budai szandzsák. 10/23. jegyzet.*

¹⁶ Dávid: *A Simontornyai szandzsák. 18.*

¹⁷ Káldy-Nagy: *A Budai szandzsák. 10/22. jegyzetben* idézi a szultáni tanács jegyzőkönyvének azon passzusait, amelyek 1552 márciusában előírták a szandzsák létrehozását. — *Pecsevi — tévesen 1554-re datálva — Kaposvár, Babócsa és Korotna 1555-ös ostromlói között sorolja fel Ahmed görögali béget [Tarih-i Pecevi. I. 354. — Andreas Birken: Die Provinzen des Osmanischen Reiches. (Beihefte zum Tübinger Atlas des Vorderen Orients, Reihe B, Nr. 13) Wiesbaden 1976, 28: az évszámot 1533-ként adja meg], akit nem sokkal később, 1555. november 12-én átirányítottak a frissen meghódított Babócsára*

- (Kepeci 214, p. 5). Helyére a budai tímár-defterdárt, Hüsejnt jelölték ki, de neki is hamarosan odébb kellett állnia: ez év december 3-aja után Akkermanban bukkan fel (uo. p. 31). 1557. január 4-én még egyszer feltűnik ilyen összefüggésben Görözsgal, de ekkor már Moháccsal egybefogva. A kettős elnevezésű szandzsák élére korábbi vezetője, Kászim pasa került, ezúttal a temesvári pasai székéből (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme defteri 2, p. 207, No. 1878).
- ¹⁸ A katonai eseményekre I. Benda Kálmán: Zrínyi Miklós, a szigetvári hős. Szigetvári emlékkönyv. Szigetvár 1566. évi ostromának 400. évfordulójára. Szerk. Rúzsás Lajos (A Magyar Tudományos Akadémia Dunántúli Tudományos Intézete — Értekezések 1966). Budapest 1966, 34—38. Első s tán egyetlen bége az előző jegyzetben említett, Görözsgalról 1555. november 12-én ide áttett Ahmed volt. Róla emlékezik meg egy 1560. november 27-i, ruúsz-defterbeli adat is: Mühimme defteri 4, p. 165, No. 1711.
- ¹⁹ 1584. július 28. és 1585. október 30. között töltötte be a birodalom legmagasabb tisztségét jelentő posztot.
- ²⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Ruznamçe 78, szigetvári rész, pp. 8—9. A Hüsejnbég nevére szóló kinevezés dátuma 1585. március 17-e, tezkereit pedig április 30-án szerzett. A dolog érdekessége az, hogy e posztnak volt másik várományosa is. Ezt a nagy udvari nyilvántartásba 1585. május 11-én Simontornya alatt beírtakból tudjuk meg: „[Simontornya] az új muszlim Ibrahim bégnek adatott, akinek korábban a babócsai náhije szandzsák formájában adatott, de ami nem sikerült”. (L. Kepeci 262, p. 21.)
- ²¹ Halasi-Kun Tibor: Ottoman Toponymic Data and Medieval Boundaries in Southeastern Hungary. From Hunyadi to Rákóczi. War and society in late medieval and early modern Hungary. Ed. by J. M. Bak — B. K. Király. Brooklyn 1982, 243—250 + 6 térkép. Uő.: Some Notes on Ottoman *Mufasssal Defter* Studies. Raiyyet Rüşümü. Essays presented to Halil İnalcık on his Seventieth Birthday by his Colleagues and Students. Journal of Turkish Studies. Türklük Bilgisi Araştırmaları. Volume 10 (1986), 165.
- ²² Nevezetesen a török forrásokból kirajzolódó kép mellől hiányoznak a magyar adatokat elélnk vetítő térképek.
- ²³ Dávid: A Simontornyai szandzsák. 137—142.
- ²⁴ Budára I. Káldy-Nagy Gyula: A Budai szandzsák 1546—1590. évi összeírásai. Demográfiai és gazdaságtörténeti adatok. Budapest 1985, a térkép és a mutató: 721—746. Simontornyára I. Dávid: A Simontornyai szandzsák. A simontornyai és a tamási náhije helységei: 117—132, 134—137. Szekszárdra többek között I. Velics Antal—Kammerer Ernő: Magyarországi török kincstári defterek. I. Budapest 1886, 238—250. Mohácsra I. Káldy-Nagy: Baranya megye. 48—64 és térkép.
- ²⁵ Matuz József felhívja a figyelmet arra, hogy a Székesfehérvári szandzsákban néhány falut mint meghatározott várakhoz tartozókat említettek meg, nem utalva a náhije-besorolásra sem. Ebben ő a vártartományok egyfajta továbbélését látja. Vö. Die Steuerkonstruktion des Sandschaks Stuhlweißenburg aus den Jahren 1563 bis 1565. Unter Mitwirkung von István Hunyadi bearbeitet von Josef Matuz. A székesfehérvári szandzsák 1563—1565. évi adóösszeírása. Hunyadi István közreműködésével közléteszi Matuz József. Islamwissenschaftliche Quellen und Texte aus deutschen Bibliotheken, herausgegeben von Klaus Schwarz. Band 3. Bamberg 1986, 27—30, 72—75. A kö-
- tetről készített ismertetésem, mely alapvető forrásértelmezési hibákra mutat rá I. Keletkutatás, 1987. ősz, 109—113.
- ²⁶ A munkát Dzsáfer Ajáni Bej nevéhez köti az a modern török kiadás, melyet Vahit Çabuk készített, a magyar hely- és személynevek esetében számos félreolvasással és téves értelmezéssel: Tiryaki Hasan Paşa'nın gazaları ve Kanije savunması. Hazırlayan: Vahit Çabuk. Tercüman 1001 Temel Eser 129. İstanbul 1978, 74.
- ²⁷ Kepeci 344, p. 98, majd Maliye defteri 15567, p. 309.
- ²⁸ Mühimme defteri 73, p. 104, No. 236. A parancsot 1595. július 6-án vezették be az idézett kötetbe.
- ²⁹ Kepeci 344, p. 362.
- ³⁰ Maliye defteri 15567, pp. 308, 353, 354—355, Tarih-i Naima. I. İstanbul 1281, 133.
- ³¹ Kepeci 344, p. 333. A dátum egy alajbég elhalálzásának napja.
- ³² Első beglerbégje Oszmán pasa volt, akinek egy felterjesztésére már 1595. januárjában reflektáltak: Maliye defteri 15567, p. 288. Utódjáról, Mahmúdról 1597. vége felé van néhány adatunk: Maliye defteri 16052, p. 87, Ruznamçe 216, pécsi rész, p. 3, Karácson Imre: Török—magyar oklevéltár, 1533—1789. Szerk. Thallóczy Lajos, Kreszmárik János, Szekfű Gyula. Budapest 1914, 182, No. 238.
- ³³ Birken meglehetősen kritikátlanul egybeszerkesztett munkájában Naima alapján említi ugyan a „Papa (ungar. Páp)” (!) nevű tartományt, de nem lép túl e közlésen: i. m. 35.
- ³⁴ Kepeci 344, p. 317. Az illető bevette magát az ostromlott Székesfehérvár, majd Esztergom várába, végül pedig főnökével együtt Pápát őrizte.
- ³⁵ Maliye defteri 15567, pp. 73 (javadalomemelési parancs dátuma: 1003. rebi-ül-áhir első harmada), 184, Maliye defteri 16052, pp. 37 (1004. zilkáde utolsó harmadában kiadott szultáni parancs), 51 (1003. rebi-ül-évvel utolsó harmadában kelt hasonló parancs), Kepeci 344, p. 13 (csak a bejegyzés dátuma világos: 1005. zilkáde első dekádja).
- ³⁶ Tarih-i Naima. I. 210. — Birken a 33. jegyzetben idézett könyvében tévesen működési dátumként adta meg 1598-at.
- ³⁷ Félreértésre adhat alkalmat az az irat, melyet a sajtó alá rendezők az alábbi címmel láttak el: „Rendelet a kaposvári beglerbégység betöltése ügyében.” Ezen túlmenően a fordítás is az elhalt kaposvári beglerbégről, Bálirol beszél, akinek — és itt tűnik ki, hogy valami nincs rendjén a szöveggel — „Datmi (?) faluból és egyebekből 4800 akce jövedelmű tímárja volt”. A hiba abból derül ki, hogy egyrészt a tartományi kormányzóknak több százezer akce javadalom járt, másfelől annak neve nem tímár volt, hanem hász. A szóbanforgó személy jó esetben a vár dízdárja lehetett, ami nagy különbség. L. Karácson: i. m. 160, No. 213.
- ³⁸ München, Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Turc. 138, ff. 109r—136r.
- ³⁹ Uo. f. 135r.
- ⁴⁰ Számos ilyen retorikai fogást alkalmaztak a budai pasák. Szigetvár kapcsán egy alkalommal például Ali pasa hosszú listát csatolt 1586. novemberi leveléhez, mely az alábbi címet viselte: Az mely faluk Szigett varhoz tartoznak es be nem iwnek azoknak neuoök. (L. A budai pasák magyar nyelvű levelezése. I. 1553—1589. Szerk. Takáts Sándor, Eckhart Ferencz, Szekfű Gyula. Budapest 1915, 370, No. 332.) Érdekes lenne a felsorolt

- helyeket akár térképre vinni, akár a tahrír-defterrel egybevetni.
- ⁴¹ A vár elfoglalását hírül adó fethnámét, amelyet a velencei dózsának címeztek, Fekete Lajos magyar fordításban kiadta: A Velencei Állami Levéltár magyar vonatkozású fethnáméi. Levéltári Közlemények IV (1927), 154–157. Ennek szövegétől eltér az a rövid, „Kanizsa meghódítása” című traktátus, amelyre egy Bécsben őrzött kolligátumban bukkantam: Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ehemalige Konsularakademie, Krafft 99, ff. 165v–172r.
- ⁴² Ha ez igaz, akkor abban az esetben is hiába keresnénk a rúznámcsékban a kanizsai kormányzókat, ha mitsem változott volna az adminisztrációs gyakorlat.
- ⁴³ Velics–Kammerer: i. m. II. 694, 702, 707, 708 (a 694. oldalon egyszer már előfordultak megismétlése, más összegekkel). Náluk Lahsza helyett is Buda áll, ezt a kézirat alapján javítottam.
- ⁴⁴ Caroline Finkel: The Administration of Warfare: The Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593–1606. Beihefte zur Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes Hrsg. von Arne A. Ambros und Anton C. Schaendlinger. Band 14. Wien 1988, 278–279. — A beglerbégek 17. századi általános presztízsemelkedéséről I. I. Metin Kunt: The Sultan's Servants. The Transformation of Ottoman Provincial Government, 1550–1650. New York 1983, 88–93.
- ⁴⁵ A Tirjáci Haszán pasa életét taglaló megbízhatóbb krónika idéz egy szultáni parancsot, amely 1600. november 20-i dátummal vezíri rangot ruház a nevezettre, tartományához csatolva a Szigetvári, Pécsi és Pozsegai szandzsákat: Tiryaki Hasan. 109. Ha a keltezés egy évvel későbbi lenne, minden további nélkül hitelt adhatnánk az irat tanúságának, amelyben szó esik a Habsburgok visszafoglalási kísérletéről és annak sikeres elhárításáról is mint a megtiszteltetés kiváltó okáról. Mint alább látni fogjuk, e munka Tirjáci Haszánt tartja az első kanizsai pasának, talán ezért korrigálta szerzője az évszámot. Mivel a krónika eredetije nem volt kezemben, nem tudok olyan szövegkritikai elemzést végezni, ami a hivatkozott dokumentum eredetiségét vagy hamis voltát próbálná kideríteni. A modern török kiadás meghagyta a megszólítási részt, az megfelelő a diplomatikai szabályoknak.
- ⁴⁶ Kepeci 1905, 1906, 1944, 2290, 1920, 1942.
- ⁴⁷ Közlelebbről nem részletezték, hogy csak a városból vagy az egész járásból származó fejadót vitték-e Kanizsára.
- ⁴⁸ Az 1616. június 9–1617. július 12. közti időszakra vonatkozó legkorábbi kanizsai kincstári napló szerint együttesen 9.299.204 akcsét vételeztek be dzsizjéből, ami úgy állt össze, hogy 23.725 akcse még az 1022-es év (1613–1614) kivetéséből folyt be, nyilván hátralékként, 3.818.945 akcse az 1023. év (1614–1615) elmaradásából, 5.456.534 akcse pedig az 1024. évben (1615–1616) járóból. Vö. Kepeci 1905, f. 0v.
- ⁴⁹ Olyannyira, hogy ezek is feltűnnek az előző jegyzetben említett defterben, de valamilyen oknál fogva az összesítésből kimaradtak.
- ⁵⁰ Esetenként Siklóst: Kepeci 2290, f. 0v.
- ⁵¹ A belőlük beszedett pénz summázata 1.880.375 akcsét tett ki a szóban forgó évben.
- ⁵² I. Metin Kunt: Sancaktan eyalete. 1550–1650 arasında Osmanlı ümerası ve il idaresi. Istanbul 1978, 186, Kepeci 434, f. 4r–4v.
- ⁵³ Pozsegát pedig 1660 vége felé a volt egri beglerbég, Ibrahim pasa arpalikjává tették.
- ⁵⁴ Kepeci 1905, ff. 10v–12v.
- ⁵⁵ Kepeci 2290, f. 1r. Velics is kiadott egy listát 1618–1619-ből, amelyben felbukkan még néhány ember mint az észéki híd őrzője: Velics–Kammerer: i. m. I. 409–412.
- ⁵⁶ Kepeci 1905, f. 1r.
- ⁵⁷ Kepeci 2290, f. 1r.
- ⁵⁸ Kepeci 434, f. 4r.
- ⁵⁹ V. Molnár László: Kanizsa vára. Budapest 1987, 161.
- ⁶⁰ Nevezetesen az 1645-ben Konstantinápolyból érkező Kászim pasa (i. m. 116) és az 1651-ben Kiskomárom ellen vonuló Hasszán (i. m. 117) maradt le bizonyossággal a 161. oldalról. Kérdés, hogy kit kell értenünk 1643-ban a szigeti pasán, illetve az elvitt régi pasán és a helyére hozott „Hasszán” pasán (i. m. 116). Minthogy Szigetvár a kanizsai beglerbég hászaként funkcionált, nem kizárt, hogy minket is érdeklő emberről van szó. Ugyanakkor a 108. oldalon előtűnő „Ahmed Ali kanizsai bég” megjelölést Ahmed alajbégre javasolom módosítani, akinek V. Molnár által idézett levelét egy lappal később követi egy ugyanabban az évben „Ahmed olajbég” részéről ugyancsak Bathányi Ádámmal küldött levél (I. Szigetvári levelek a török hódoltság korából. A Szigetvári Várbaráti Kör kiadványa. 9. sz., Szigetvár 1982, III.)
- ⁶¹ Csak a bibliográfiai utalásokra szorítkozva soroljuk most fel őket, hozzátéve, hogy körük bizonyára bővíthető lenne: 1. Isz-kender, 1613: Bethlen Gábor krónikásai. Krónikák, emlékiratok, naplók a nagy fejedelemtől. Összeállította, bevezette és jegyzetekkel ellátta Makkai László. Budapest 1980, 137. 2. Karakas Mehmed, 1614: Gévy Antal: A' budai pasák. Bécs 1841, 24, No. 41. 3. Ahmed, 1616–1618: Karácson: i. m. 190, No. 242, Ludwig Fekete: Türkische Schriften aus dem Archive des Palatins Nikolaus Esterházy, 1606–1645. Budapest 1932, 224, 229, 234, 236. 4. Szefer, 1618: Gévy: i. m. 24, No. 42. 5. Deák Mehmed, 1621: Török–magyarkori állam-okmánytár. I. Szerk. Szilágyi Áron és Szilágyi Sándor. (Török–magyarkori történelmi emlékek. Első osztály: Okmánytár III). Pest 1868, 316, Bethlen Gábor krónikásai. 147. 6. Szarimszak Mehmed, 1621: Bethlen Gábor krónikásai. 147. 7. Ibrahim, 1623 előtt: Fekete: Türkische Schriften. LIX. 8. Ebu Bekr, 1627–1631: Kepeci 1920, f. 0v, Fekete: Türkische Schriften. 156, 377, 436–37. 9. Szülejmán, 1632: Merényi [Lajos]: A kanizsai végek történetéhez. Hadtörténelmi Közlemények X (1897), 260. 10. Hadzi Haszán, 1633–1640: Kepeci 266, p. 40, Merényi: i. m. 263 (dátum nélkül). 11. Sáhín, 1643: Fekete: Türkische Schriften. 448. 12. Ali, 1662–1663: Kepeci 434. ff. 4r, 12r, Szukits Nándor: Kanizsa vár története. Adatok Zala vármegye történetéhez. Szerk. Bátorfi Lajos. I. Nagykanizsa 1876, 40. 13. Ibrahim, 1664: Rónai Horváth Jenő: Zrínyi Miklós Kanizsa előtt: Hadtörténelmi Közlemények I (1888), 642. 14. Szejdzáde Mehmed, 1682–1683: Kara Mustafa pod Wiednicm. Žródła muzulmańskie do dziejów wyprawy wiedeńskie 1683 roku. Ford. Zygmunt Abrahamowicz. Kraków 1973, 63.
- ⁶² Az általam összeállított névsort egyelőre nem közlöm, várva arra, hogy Szakály Ferenc kiadja a minket érdeklő beglerbégek leveleinek regesztáit.
- ⁶³ Tarih-i Naima. I. 245 (Aladzsa Illi formában, de ez csak apró félreolvasási hiba), Tiryaki Hasan. 134 (csupán az előnév

- Aladzsza része szerepel). L. még Karácson Imre: *Török történetírók III.* Budapest 1916, 302.
- ⁶⁴ Istvánffy a latin „Parvus” szót használja róla beszélvén, ami a török „Kücsük”-höz hasonlóan ’kicsi’-t jelent: *Regni Hungarici historia... Coloniae Agrippinae 1724*, 475.
- ⁶⁵ V. Molnár: i. m. 82, 161.
- ⁶⁶ *Tarih-i Naima*. I. 245.
- ⁶⁷ Tiryaki Hasan. 134.
- ⁶⁸ V. Molnár: i. m. 82. — Itt jegyzem meg, hogy a (vár)parancsnoknak a török didzár fogalom felel meg. Ezzel szemben a szandzsákbég mindig egy közigazgatási egység teljes katonai erejének vezetője volt, azaz a két funkciót még stílusélenkénti céllal sem tanácsos egybemosni.
- ⁶⁹ Példának okáért a szerző tud Sehszüvár bég, pasa, majd újra bég boszniai beglerbégi funkciójáról, illetve arról is, hogy onnan Szigetvárra tették át: Tiryaki Hasan 66. A levéltári anyagból boszniai korszakára I. Kepeci 336, p. 215, szigetvári bégként elkövetett turpisságaira pedig: A budai basák magyar nyelvű levelezése. 386—387, 389—391, 398, 401, 404—406, 457.
- ⁷⁰ Gévay: i. m. 20—21, 24, Nos. 32, 34, 41 alatt Tirjáki három budai működési szakaszát különíti el. Az adott esetben ő is csak elbeszélő forrásra tud hivatkozni, Kjátib Cselebi Fezlekéjére, ami jeles alkotás ugyan, de nem csálthatatlan.
- ⁷¹ Balogh János: *Nagykanizsa város és vidékének hadtörténelmi múltja*. Nagykanizsa 1897. A felhasznált rész főleg: 128—132.
- ⁷² Mindezeket V. Molnár kritikátlanul átvette: i. m. 82—85.
- ⁷³ Vámbéry Ármin: *Kanizsa (1600—1601)*. Századok XXI (1887), 716—726, 798—826.
- ⁷⁴ Tiryaki Hasan. 25, 49, 64.
- ⁷⁵ Kepeci 262, p. 33.
- ⁷⁶ A budai basák magyar nyelvű levelezése. 313, No. 283.
- ⁷⁷ *Maliye defteri 15567*, p. 45.
- ⁷⁸ Kepeci 262, p. 25.
- ⁷⁹ Uo.
- ⁸⁰ Tiryaki Hasan. 24.
- ⁸¹ Az 1578-as megbízatás dacára 1580. április 15-én minden további nélkül Zvornik élére raktak valaki mást, s a szandzsákbán szolgálók névsorát vele és nem Haszánnal kezdték: Kepeci 262. p. 18. Rejtély, miért húzódtott az ő ügye mintegy két és fél évig...
- ⁸² Uo. — Az ő utána következő bejegyzés Ömer bégről szól, 1584. június 1-i keltezéssel. Ahhoz, hogy a most tárgyalt Haszán csakugyan a Tirjáki előnévűvel lehessen azonos, az kellenne, hogy Zvornikban közben valaki kimaradt lett légyen a központi listából, ellenkező esetben nem helyezhették volna már áprilisban Szigetvárról Gyulára, amint azt fentebb cáfolhatatlan adatokkal igazoltuk. Egy másik bizonytalansági tényező, hogy nem látjuk őt viszont a klisszai bégek között, amit azzal ki lehet ugyan védeni, hogy ez a nyilvántartás korántsem tökéletes, de azért további megerősítésig ezt a pontot nyitva kell hagynunk. Végül utalnom kell arra, hogy a történetíró Szelániki tud egy Haszánról, aki korábban szintén kis istállómeister volt, majd szandzsákot kapott, s gyulai bég minőségében 1592 októberében nyelveket és fejeket küldött a Portára (v. ö. Mustafa Selaniki: *Tarih-i Selaniki*. Die Chronik des Selaniki. Freiburg 1970 [reprint kiadás]. 338. Ebben az az elgondolkodtató, hogy volt-e viszonylag rövid időn belül két egyező nevű kis istállómeister. Ha igen, nincs probléma, ha nem, akkor gellert kapunk, minthogy a krónika nem beszél Tirjáki Haszán újabb gyulai rezideálásáról.
- ⁸³ Tiryaki Hasan. 66.
- ⁸⁴ Uo. 68—69.
- ⁸⁵ Az egyik rúznámcsében két egymás utáni zámet-birtok hoszszúra nyúló indoklási részeiben sorra jönnek a szigetvári bégek felterjesztéseiről tájékoztató bejegyzések. Érdekeségük az, hogy szinte valamennyiük Haszán bég nevéhez fűződik, de igen eltérő időpontokból. Az egyik 994 és 1004 közötti intervallumot ível át, s benne Haszán, szigetvári szandzsákbég javaslatára 1586. április 30—május 9. közt kap valaki kezdő tí-márt. Ez év szeptemberében, majd 1588. január 30—február 8. között egyaránt az ő beadványai alapján jutott az illető emelésekhez. Az 1589. július vége—augusztus eleje közti dátumot viselő szultáni parancs a budai beglerbég közbenjárására született, de aztán megint Haszán bég volt a mediátor, ezáltal Szegedről, s ennek kapcsán végzés 1594. január 23—február 1. táján született. Az immár szigetvári beglerbég, Haszán nevével fémjelzett előterjesztésre 1596. januárjának elején reagáltak Isztambulban. A berát megkapásához szükséges tezkere 1596. április 9-én lett megszerkesztve. A szöveg legvégére pedig odaírták a tezkere adójának nevét, aki nem volt más, mint Haszán pasa, szigetvári mírmírán (I. Maliye defteri 15567, pp. 352—353). A másik felsorolásból csak a nevek, rangokra és a parancsnok keltezésére szorítkozom: Haszán, szigetvári szandzsákbég: 1591. február 6—15., november 18—27., 1591. november 18—27., Haszán, szegedi szandzsákbég: 1594. január 23—február 1., Haszán, szigetvári beglerbég: 1595. január 12—21., március 4—13., június 30—július 9. (I. Maliye defteri 15567, pp. 354—355). Az iratok belső logikája kínálja a feltételezést, hogy végig egyazon Haszán lekötözöttjeiről vagy pártfogoltjairól van szó, akiket folyamatosan ajánlgattak az udvarnak. Egyik-másik parancs dátuma valószínűleg azért nem illik bele a funkcióját tükröző kronológiai rendbe, mert azokat azután bírálták el Isztambulban, hogy szolgálati helye megváltozott.
- ⁸⁶ Tiryaki Hasan. 73.
- ⁸⁷ A szegedi működésről valló fenti adatok egybeesnek más török krónikák értesüléseivel is. (Vö. Gévay: i. m. 20, No. 32 — Kjátib Cselebire hivatkozik. Peçevi İbrahim Efendi: *Peçevi tarihi*. II. Hazırlayan: Bekir Sıtkı Baykal. Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları: 467, 1000 Temel Eser Dizisi: 82. Ankara 1982, 128. Az utalások 1593 október—novemberére vonatkoznak.) Szakály Ferenc nem vette fel őt a szegedi bégek közé: *Szeged története 1*. A kezdetektől 1686-ig. Szerk. Kristó Gyula. Szeged 1983, 619—620. — Pont ebben az intervallumban jelenik meg Idrisz bég Szigetváron — az ő levelei nyomán keletkező szultáni parancsokra 1593 októberének vége és 1594 júliusának közepe közt kerültek rá a hitelesítési záradékok: Maliye defteri 15567, pp. 304, 309, 329, 360, 423.
- ⁸⁸ Egyik említésre méltó feladata volt a trónralépési ajándék Budára kísérése 1595 első harmadában, III. Mehmed szultánná tétele után. A már többször idézett krónika ezúttal is azt állítja, hogy szó szerint közli a vonatkozó uralkodói parancsot: Tiryaki Hasan. 75—76.
- ⁸⁹ Gévay: i. m. 20, No. 32.
- ⁹⁰ V. Molnár: i. m. 89, illetve a 96. és 97. oldal közti illusztrációk egyike, 90 fokkal elforgatva az álló iránytól.
- ⁹¹ Szerzőnkél mindkétszer Medzsidzi (!).

⁹² Gévay: i. m. 20—21, 24, Nos. 32, 34, 41.

⁹³ Kepeci 266, p. 40.

⁹⁴ Fekete: Türkische Schriften. LIX.

⁹⁵ Uo. LX.

⁹⁶ Merényi: i. m. 263.

⁹⁷ Fekete: Türkische Schriften. LX, 149—153, 365—369.

⁹⁸ Uo. LX, 158, 375—376.

⁹⁹ Istanbul, Atif Efendi Kütüphanesi 1734, ff. 207r, 202v.

¹⁰⁰ Kepeci 71, p. 156. — Az irat keltezés nélküli, a környező oldalak dátumai alapján 1608 vége—1609 eleje tájára tehető.